

BALOGH SÁNDOR

A magyar népi demokrácia demokratizmusáról (1944–1946)

Magyarország – hasonlóan Európa többi országához – a szövetséges hatalmaknak a második világháborúban kivívott történelmi jelentőségű győzelme eredményeként nyerte vissza nemzeti függetlenségét. A hitleri Németország és általában a fasizmus nemzetközi és hazai erőinek katonai szétzúzása volt az a döntő külső feltétel, az a kiindulópont, amely lehetővé tette, hogy a magyar nép vegye kezébe a saját – és ezzel együtt a nemzet – sorsának, jövőjének a további alakítását.

A fasizmus veresége nyomán kialakult nemzetközi helyzet egyformán kedvező lehetőségeket kínált, feltételeket teremtett Közép- és Délkelet-Európa valamennyi népe számára, ezek nélkül egyikük sem léphetett volna tartósan a társadalmi-politikai haladás népi demokratikus útjára. Ez egyaránt vonatkozik Csehszlovákiára, Jugoszláviára, Lengyelországra vagy akár Bulgáriára, Romániára és Magyarországra. Ugyanakkor kétségtelenül jelentős különbségek is mutatkoztak közöttük, mégpedig a fasizmus elleni küzdelemben való cselekvő részvétel és a társadalmi-politikai változásokra való „felkészültségük” tekintetében.

A szövetséges nagyhatalmak azonban nem elégedtek meg azzal, hogy kedvező nemzetközi feltételeket teremtettek az európai népek, köztük a magyar nép társadalmi-politikai haladásához, hanem közelebből is részt kívántak abban venni. Ezzel összhangban az 1945. február 4–11-i jaltai értekezletükön nagy jelentőségű nyilatkozatot fogadtak el a felszabadított Európa népeinek sorsával kapcsolatosan. E nyilatkozat ugyanis megállapította, hogy az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió „együttesen kinyilvánítják kölcsönös egyetértésüket aziránt, hogy a felszabadított Európa átmeneti bizonytalanságának időszakában a három kormány egybehangolt politikájával segíti a náci Németország uralma alól felszabadított európai népeket és a tengely volt európai csatlós államainak népeit abban, hogy sürgős megoldásra váró politikai és gazdasági kérdéseiket demokratikus eszközökkel oldják meg”.¹ A fentebbiekben a szövetséges nagyhatalmak ahhoz ígértek konkrétan segédkezet nyújtani, arra vállaltak kötelezettséget, hogy az említett országok megteremtsék belső békéjük feltételeit; szükségintézkedéseket foganatosítsanak az inséget szenvedő emberek megsegítésére; a lakosság összes demokratikus elemeit széleskörűen képviselő ideiglenes kormányhatalmat létesítsenek, amely köteles minél előbb szabad választások útján a nép akaratának megfelelő kormányt alakítani; elősegítsék az ilyen választások megtartását. Ezek a

¹ *Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó 1983. Második, átdolgozott és bővített kiadás 604.*

célkitűzések döntően kétségtelenül a fasiszta maradványok felszámolását és a demokratikus kibontakozás ügyét szolgálták. Még akkor is, ha az eltérő politikai és társadalmi berendezkedésű szövetséges nagyhatalmak már eleve nem feltétlenül ugyanazt értették vagy érthették a lakosság „összes demokratikus elemein” és a demokratikus vívmányokon. Ehhez járult, hogy a jaltai értekezlet határozatainak megfogalmazása — a megállapodások kompromisszumos jellege folytán is — oly módon történt, hogy az alkalmat adott, sőt esetenként úgyszólván lehetőséget kínált az egyes szövetséges nagyhatalmaknak — a közös érdekek mellett — sajátos érdekeik későbbi kifejezésére is. Ez utóbbiak érvényesítése természetesen végső fokon azon múltott, hogy az illető szövetséges mennyire akarta vagy tudta elképzeléseit és törekvéseit a helyszínen fegyveres erejének jelenlétével is alátámasztani.

A Vörös Hadsereg felszabadítóként lépett Magyarország földjére. A szovjet kormány politikáját és várható magatartását a Vörös Hadsereg Parancsnokságának azon felhívása körvonalazta, amelyet a felszabadított területek lakosságához intézett. E felhívás, többek között, a következőket tartalmazta: „A Vörös Hadsereg nem mint hódító jött Magyarországra, hanem mint a magyar nép felszabadítója a német fasiszta iga alól . . . A szovjet katonai hatóságok nem szándékoznak Magyarország mai társadalmi rendjén változtatni és a maguk rendjét meghonosítani az általuk elfoglalt területeken.”² Ennek megfelelően a szovjet katonai hatóságok a front igényeinek minél hatékonyabb kielégítésén túlmenően, egyetlen olyan intézkedést sem foganatosítottak, amely az ország társadalmi és gazdasági rendjének átalakítását célozta volna. Sőt, a régi közigazgatás érintetlenül hagyása, pontosabban újból való feltámasztása, valamint a lakosságnak a megszokott életformájához, közte a hitéletéhez való visszatérésre buzdító gyakori szovjet felszólítások nem csupán a meglepetés erejével hatottak a közvéleményre, de egyben kézzelfoghatóan cáfolták a szovjetellenes propaganda korábbi állításait és a különböző rémhíreket is.

1.

Magyarországon a felszabadított országrészben az első hetekben-hónapokban még nem volt olyan felelős központi — állami vagy társadalmi — szerv, amely a lakosság képviselőjének tekinthette magát, s annak nevében intézkedhetett volna. Ezért a szovjet katonai hatóságok — összhangban a szövetséges nagyhatalmak közép- és délkelet-európai politikájával — a régi közigazgatást igyekeztek talpraállítani. Ez az elképzelés azonban, legalábbis kezdetben, nem sok sikerrel járt, mert a hivatali „gépezet” a háborús események folytán erősen kompromittálódott és szétzilálódott, és a lakosság bizalma sem övezte tevékenységét. A lakosság a legtöbb helyen inkább azokra a népi bizottságokra (intéző bizottság, ötös bizottság, hetes bizottság, ideiglenes tanács, községi tanács, direktórium stb.) bízta ügyeinek intézését, amelyeket önmaga hozott létre.³ S az új államszervezet kiépüléséig gyakorlatilag az ő kezükben összpontosult helyileg minden

²Felszabadulás, 1944. szept. 26–1945. ápr. 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. Szikra 1955. 5.

³Korom Mihály: Népi demokráciánk születése. Népi bizottságok és nemzeti összefogás Kelet-Magyarországon 1944 őszén. Debrecen, 1981.

hatalom. A népi bizottságok a rövidesen életre hívott Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak (MNFF) azonban nem csupán a társadalmi bázisát képezték, hanem egyúttal a szervezeti keretét is adták, hiszen kiegészülve az időközben megalakult vagy újjászerveződött pártok megbízottaival, egységesen a nemzeti bizottság nevet vették fel, és a továbbiakban az MNFF helyi szerveiként működtek.⁴

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága 1944. december 14–20. között – a nemzeti bizottságok aktív közreműködésével – a felszabadult országrészben lebonyolította az ideiglenes nemzetgyűlési választásokat.⁵ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés december 21-én a magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselőjének nyilvánította magát, és másnap megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt is.⁶ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány által képviselt hatalom Magyarországon a munkásság, a parasztság, az értelmiség, a városi kispolgárság és az antifasiszta burzsoázia együttműködésére épült. A különböző osztályok és társadalmi rétegek elsősorban nem közvetlenül, hanem a MNFF-ban tömörült pártjaik – Magyar Kommunista Párt (MKP), Szociáldemokrata Párt (SZDP), Nemzeti Parasztpárt (NPP), Független Kisgazdapárt (FKGP), Polgári Demokrata Párt (PDP) és a szakszervezetek – révén vettek részt a hatalomban, illetőleg részesedtek abból. Ez a hatalom sem osztálytartalmát, sem programját tekintve nem azonosítható a lenini munkás-paraszt demokratikus diktatúrával. Ugyanígy történelmi előzményei sem annyira az oroszországi 1905–1907-es forradalomhoz nyúlnak vissza, hanem sokkal inkább az 1936. évi spanyolországi forradalom idején létrejött – és a népfront kormányban testet öltött – hataloméhoz.⁷ Ezt az összefogást belpolitikailag az indokolta, hogy akkor még a demokrácia egyik irányzata sem lett volna képes egyedül kormányozni az országot. A nemzetközi feltételt pedig a szövetséges nagyhatalmaknak az a közös elhatározása jelentette, amely az összefogás irányában befolyásolta a demokrácia minden hazai képviselőjét és hívét.

Az 1944. december 21–22-én megszületett népi demokratikus hatalom gerincét kétségtelenül a baloldali pártok, konkrétan a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt szilárd politikai együttműködése képezte, de egymagukban nem testesítették, s nem is testesíthették meg a népi demokráciát. Hiszen a szóban forgó pártoknak az akkori összefogása tulajdonképpen csak a munkásság és a szegényparasztság szövetségét jelentette. Így ennek a szövetségnek nélkülözhetetlenül

⁴ *Korom Mihály: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányja és a fegyverszünet (1944–1945). Akadémiai Kiadó 1981.*

⁵ Ezek a választások formailag nem mindenben feleltek meg ugyan a parlamentáris demokráciának, de még így is közelebb álltak ahhoz, mint ahol lényegében az antifasiszta összefogás csúcsterveit alakították át törvényhozó testületté.

⁶ Ideiglenes Nemzetgyűlés naplója. Hiteles kiadás. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája Budapest, 1946. 22.

⁷ Palmiro Togliatti 1936-ban „A spanyol forradalom sajátosságairól” c. cikkében mutatott rá arra, hogy a Spanyolországban létrejött népi hatalmat nem lehet sem a lenini munkás-paraszt demokratikus diktatúrával, sem annak programjával azonosítani. „Hasonlóképpen nem magyarázható meg a spanyol népfront igazi jellege – írta Togliatti –, ha csak egyszerűen »a munkás-paraszt demokratikus diktatúra«-ként definiáljuk. Legelőször is a spanyol népfront nemcsak a munkásokra és parasztszerekre támaszkodik, hanem szélesebb társadalmi bázissal rendelkezik; másodsorban, a polgárháborútól ösztönözve, egy sor olyan intézkedést tesz, amelyek meglehetősen túllépik a diktatúra kormányának programját.”

szüksége volt – a népi demokrácia létrejötte és fennmaradása érdekében – a demokrácia polgári erőire, köztük az antifasiszta városi burzsoáziára és a középrétegekre is, amelyeket a sajátos magyarországi viszonyok folytán lényegében a Független Kisgazdapárt centruma képviselt. A baloldali pártok és a kisgazdapárti centrum, vagyis a demokrácia szocialista és polgári irányzatainak és erőinek összefogásában testet öltött kormánykoalíció volt tehát eredetileg nálunk a népi demokratikus hatalom képviselője. A kisgazdapárti centrum, amely a párton belül a legnagyobb és legbefolyásosabb csoportosulás volt, a paraszti polgári demokráciát vallotta politikai eszményének. Ez a polgári demokrácia-felfogás annyiban tért el a hagyományostól, hogy a pénztőke és a bankok bírálatában radikálisabb, az állam és az egyház viszonyát illetően pedig konzervatívabb volt annál. A kisgazdapárti centrum tényleg a koalíció jobboldalán helyezkedett el, de egyáltalán nem a polgári jobboldalt jelentette, amely a FKGP jobbszárnyán és azon kívül volt található. A kisgazdapárti jobbszárny jelenléte a függetlenségi frontban feltétlenül bonyolította és nehezen áttekinthetővé tette a hazai politikai viszonyokat, de ez sem a népi demokratikus kormánykoalíció tényén, sem annak jellegén alapvetően nem változtatott.

Ahhoz azonban, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány valóban betölthesse az új, népi demokratikus állam központi törvényhozásának és végrehajtó hatalmának szerepét, illetőleg funkcióját, feltétlenül szükség volt még egy nemzetközi feltételre is. Arra ti., hogy a Szovjetunió mellett az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia szintén elismerje létezésük ilyen tényét. Az elismerésnek viszont az volt és lehetett – döntően a volt uralkodó körök háborús politikája és felelőssége következményeként – a legfontosabb próbája és egyben a legdöntőbb bizonyítéka is, hogy az említett nagyhatalmak hajlandók legyenek az Ideiglenes Nemzeti Kormánnyal fegyverszünetet kötni. A diplomáciai elismerés lehetősége ugyanis akkor még egyáltalán nem merült fel. A fegyverszüneti megállapodást 1945. január 20-án Moszkvában írták alá a szövetséges nagyhatalmak és Magyarország képviselői.⁸ Ez a megállapodás Magyarországot elvileg szuverén államnak ismerte el, de a szuverenitás gyakorlati alkalmazását, illetőleg érvényesítését a nemzetközi előírások alapján életre hívott és törvényesített Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) működése természetesen erősen korlátozta. Ugyanakkor az a tény, hogy a magyarországi SZEB a Szovjetunió képviselőjének elnöklétével jött létre és fejtette ki a tevékenységét, kétségtelenül első-sorban azoknak a politikai irányzatoknak és erőknek kedvezett, amelyek a legkövetkezetesebben sikraszálltak az antifasiszta, demokratikus feladatok valóra váltásáért.

A baloldali pártok és a kisgazdapárti centrum által alakított koalícióban találkoztak a közös érdekek, anélkül azonban, hogy a benne résztvevők külön érdekeiket véglegesen, vagy akár csak tartósan feladták volna. Így közösen vállalták a fasiszmus maradványainak következetes felszámolását. Elvileg egyetértettek abban is, hogy a demokrácia tényleges érvényesülése érdekében a szélsőjobboldali, fasiszta csoportokat és elemeket törvényen kívül kell helyezni. A végrehajtás során viszont már nézeteltérések támadtak közöttük ebben a kérdésben is, mert a Független Kisgazdapárt a fasiszta maradványok fogalmát a nyilasokra próbálta leszűkíteni, míg a baloldali pártok gyakran a polgári konzervatívot is

⁸ *Balogh Sándor: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig.* Kossuth Könyvkiadó 1982.

globálisan fasisztaként kezelték. Holott a konzervatívból valójában nemcsak fasiszta, de antifasiszta is válhatott és nemegyszer vált is.⁹

Nem utolsósorban az említett nézeteltérésekkel magyarázhatók az igazolási eljárások kudarca mellett a B-lista végrehajtásának ellentmondásai, valamint a népbíróóságok tevékenységét kísérő viták és kezdeti nehézségek, és ezekkel függhetett össze az a bizonytalanság is, amely még a jogalkotásban is kifejezésre jutott, főleg a népellenesség megfogalmazásánál, illetőleg annak „elmulasztásánál”.¹⁰ Ezek a nézeteltérések azonban – az igazolási eljárásokat kivéve – végül is nem kerekedhettek felül, mert a fasiszmus maradványai felszámolásának életbevágó érdekei, belső szükségletei olyan nemzetközi előírásokkal, konkrétan a fegyverszüneti szerződésbe foglalt kötelezettségekkel párosultak, amelyek valóban hatékony tényezőkné bizonyultak a függetlenségi front antifasiszta jellegű követeléseinek a radikális végrehajtása szempontjából. Elegendő, ha itt csupán a népügyészségek és a népbíróóságok tevékenységét vesszük közelebbről szemügyre, a második világháború befejezésétől az 1946. februárjáig terjedő periódusban.¹¹ Ebben az időszakban a népügyészségek 45 267 ügyben indítottak eljárást, s ebből 19 971 esetben emeltek vádat. Ugyanakkor a népbíróóságoknál 17 459 ügyben indult eljárás, és ebből 10 302 esetben az eljárás első fokon befejezést nyert. A népbíróóságok 2999 személyt ítélték 1 éven aluli, 2096 személyt 1–5 évi, 281 személyt 5–10 évi, 109 személyt 10–15 évi és 25 személyt életfogytiglani szabadságvesztésre. Ezenkívül 102 vádlottat halálbüntetésre, 842 vádlottat kényszermunkára és 11 vádlottat pedig pénzbüntetésre ítélték. Azt, hogy az elkövetett bűncselekmények közül mennyi volt háborús, illetőleg népellenes bűntett, ma már szinte lehetetlen megállapítani, mivel ezekről annak idején külön nyilvántartás nem készült. Ez minden bizonnyal megint csak azzal függhetett össze, hogy a vonatkozó jogszabályok is tulajdonképpen hasonló jellegű bűncselekményeket neveznek egyrészt háborús, másrészt népellenes bűncselekményeknek.

1944–1945-ben mind a kommunisták, mind a kisgazdapárti centrum – hogy ezúttal csak a két „szélső pólust” említsem – földet kívánt osztani.¹² Ez közös érdekük volt. A külön érdekeik a földosztás időpontjának megállapításában, s főleg a végrehajtás módjában nyilvánultak meg. A megalkotott jogszabály – kormányrendelet és törvény – a 100, 200 és 300 kat. holdas birtokhatárok megállapításával és a megváltás kilátásba helyezésével olyan kompromisszum volt, amely kétségtelenül rányomta bélyegét a demokratikus földosztásra, de a végrehajtásban már a külön érdekek érvényesítésére irányuló törekvések is tükröződtek. Lényegében ugyanezt lehet elmondani a köztársaság 1946. február 1-i megteremtésével kapcsolatban is.¹³ Az, hogy át kell térni a köztársasági államformára, nem képezte komolyabb vita tárgyát a koalícióban. Annál több vita folyt viszont az időpontról és a köztársasági elnök jogköréről. A baloldali pártok ugyanis szűkíteni, a kisgazdapárti centrum pedig bővíteni szerette volna az elnöki jogkört.

⁹ *Izsák Lajos*: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949. Kossuth Könyvkiadó 1983.

¹⁰ 1.080/1945. M. E. számú rendelet a közalkalmazottak igazolásáról.

¹¹ OL M. 1/IV–131.

¹² *Szakács Sándor*: A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon 1945–1948. Akadémiai Kiadó 1971.

¹³ *Balogh Sándor*: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947. Kossuth Könyvkiadó 1975. 157–167.

A baloldali pártok akkor már együttesen is kisebbségben voltak a törvényhozásban. A politikai pozícióik tehát csak gyengülhettek azáltal, ha a nemzetgyűlés egy széles jogkörrel rendelkező kiscgazdapárti köztársasági elnököt választ. Végül is a kiscgazdapárti centrum azért fogadta el a baloldali pártoknak a nemzetgyűlés jogkörének kiszélesítésére és az elnöki jogkör lényeges szűkítésére vonatkozó javaslatait, mert tulajdonképpen ezek sem kerestették a jövőbeni elképzeléseit.

Szinte kivétel nélkül ilyen körülmények között, vagyis a külön érdekek összeközösésével és a közös érdekek felismerése útján oldódtak meg azok a további politikai és gazdasági kérdések – a földosztás befejezése, a szénbányák államosítása, pénzügyi stabilizáció stb. – amelyeket a szóban forgó periódus kiemelkedő vívmányaiként tartunk számon ma is.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon abszolút többséget szerzett Független Kiscgazdapárt 1946 elején már mind türelmetlenebbül próbálkozott fölénybe kerülni a végrehajtó hatalomban (rendőrség, közigazgatás stb.) is. Az FKGP eme „arányosítási” követeléseit, miután a koalíciós megállapodás „parlamentáris” lehetőségei kimerültek, a baloldali pártok egyedül csak a tömegerejükkel háríthatták el. Ezen a téren ugyanis a „szervezeti” jellegű baloldali pártok határozottan fölényben voltak a „választási” pártként működő FKGP-val szemben. Az országos méretű 1946. tavaszi baloldali tömegmozgalom sikerét nagymértékben elősegítette az a körülmény, hogy a másik két baloldali párt az MKP-hoz hasonlóan ítélte meg az országban kialakult politikai helyzetet. Ezért a legtöbb helyen együtt, közösen léptek fel a függetlenségi fronton belül és azon kívül elhelyezkedő jobboldal ellen. Az 1946. március 7-i budapesti többszáz ezer fős tömegtüntetés pedig mintegy kiteljesítette, politikailag és szervezeten is alátámasztotta a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt, valamint a szakszervezetek azon összefogását, amely a Baloldali Blokk-ban öltött testet, és amelyhez a kiscgazdapárti balszárny néhány vezető politikusa is csatlakozott. Március 7-e után a szervezeten gyenge és erőtlen Független Kiscgazdapárt – más választása nem lévén – a baloldallal való egyezkedés útjára lépett, és beleegyezett abba, hogy a Baloldali Blokk követeléseit közös, koalíciós programmá váljanak.

A Magyar Kommunista Párt a baloldal egységének megszilárdítására 1946 májusában, illetőleg június első felében kísérletet tett a Baloldali Blokk megyei, városi és járási intéző bizottságainak megalakítására, de a Szociáldemokrata Párt és részben a Nemzeti Parasztpárt ellenállása miatt ezt nem sikerült megvalósítania. Ilyen körülmények között egyelőre változatlanul csak a függetlenségi fronton és a koalíción belül kínálkozott lehetőség a – korábbi és időközben felmerült – nézeteltérések és ellentmondások feloldására. Annál is inkább, mert az 1946 tavaszán elért eredmények a munkásokat, a városi kisembereket és főleg a dolgozó parasztokat alapjában véve kielégítették. Ugyanakkor a tulajdonos parasztság többsége a demokrácia kérdéseiben még változatlanul bízott az FKGP ígéreteiben és politikájában. Ehhez járult, hogy egyelőre sem az SZDP, sem az NPP nem támogatta meggyőzően a kommunista pártnak a népi demokrácia szocialista irányú és jellegű továbbfejlesztésére irányuló elképzeléseit, erőfeszítéseit.

A koalíción belüli küzdelmek tehát gyakran éles formát öltöttek, sőt az is előfordult, hogy a kormányzati válság jutottak el, bár ezek kimenetele mindig megállapodással, pontosabban kompromisszummal végződött. Az 1946. augusztus 1-i pénz-

ügyi stabilizáció megteremtése után és a magyar béke kilátásainak az ismeretében¹⁴ azonban érezhetően tovább gyengült a koalíciós pártok együttműködési készsége, ezzel párhuzamosan mind jobban felszínre kerültek a külön érdekek érvényesítésére irányuló törekvéseik. Ez abban is kifejezésre jutott, hogy az FKGP úgyszólván minden vonalon – az 1946. szeptemberi parasztnapok megrendezése a fővárosban, a törvényhatósági bizottsági választások türelmetlen szorgalmazása, a mezőgazdasági érdekképviseltről szóló törvényjavaslat egyoldalú előterjesztése a nemzetgyűlésben, a kommunista belügy-miniszter interpellációra adott válaszának elutasítása stb. – igyekezett a politikai kezdeményezést magához ragadni.¹⁵ A kisgazdapárti vezetők azt szerették volna ezzel elérni, hogy a koalíció fenntartása fejében olyan engedményekre kényszerítsék a baloldalt, s mir Jenekelőtt a kommunista pártot, amelyek biztosítékul szolgálhattak számukra abban a tekintetben, hogy a népi demokrácia fejlődése Magyarországon nem a szocializmus, hanem a polgári társadalmi rend megszilárdításának az irányában halad, közelebbről: nem kerül sor olyan további társadalmi és politikai változtatásokra, amelyek alapjaiban rendítenék meg a tőkés termelési viszonyokat. A kisgazdapárti vezetők igényeinek, illetőleg követeléseinek az elhárítását nagyon megnehezítette, hogy ugyanabban az időben a szociáldemokrata jobboldal erőteljes nyomást fejtett ki a párton belül annak érdekében, hogy a szociáldemokrata politika és mozgalom önállóságát biztosítsa, és lazítsa a kapcsolatokat a kommunista párttal.¹⁶ Az SZDP-n belül lezajlott vitákkal nagyjában párhuzamosan a Nemzeti Parasztpárban is súlyos összeütközésekre került sor a jobbszárny és a balszárny között, amelyek középpontjában szintén az MKP-hoz fűződő jövőbeni viszony állt.¹⁷ Az NPP válsága – a balszárny részéről tett kisebb-nagyobb engedmények árán – 1945. szeptember végére–október elejére átmenetileg megoldódott, de e párt változatlanul belső nehézségekkel küzdött.

Ebben a helyzetben úgyszólván elodázhatatlanná vált, hogy a Magyar Kommunista Párt világosan megfogalmazza a népi demokrácia – szocialista irányú és jellegű – továbbfejlesztésének legfontosabb politikai és gazdasági teendőit, vagyis tisztázza a népi demokratikus fejlődés útját, annak távlatait is. Ezt a feladatot végezte el a kommunista párt III. kongresszusa, amely 1946. szeptember 29. és október 1. között ülésezett.¹⁸ A kongresszus nem tűzte ki azonnali célként a szocialista forradalom feladatainak megvalósítását, hanem a szocializmushoz való békés és fokozatos átmenet programját fogadta el.¹⁹ Ezen belül azonban külön említést érdemel, hogy a kongresszus már nem általában az FKGP-val, hanem a kisgazdapárti demokratákkal, s különösen a párt paraszttömegeivel való együttműködési szándékát hangsúlyozta.

A kongresszus határozatait, legalábbis szavakban, mind a másik két baloldali párt, mind a kisgazdapárti centrum vezetői kedvezően fogadták. A valóságban azonban inkább

¹⁴ Uo. 295–343.

¹⁵ *Vida István*: A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947. Akadémiai Kiadó 1976.

¹⁶ *Strassenreiter Erzsébet*: A két munkáspárt együttműködése a felszabadulás után. Párt-történeti Közlemények, 1973. 2. sz. 47–78.

¹⁷ *Tóth István*: A Nemzeti Parasztpárt története 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó 1972.

¹⁸ *Szabó Bálint*: Népi demokrácia és forradalomelmélet. A marxista forradalomelmélet néhány kérdése Magyarországon. 1935–1949. Kossuth Könyvkiadó 1970. 137–207.

¹⁹ *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. Kossuth Könyvkiadó 1967. 265–275.

megmerevedni látszottak az álláspontok – a külön érdekek jegyében – a koalíción belül. Ez is jelezte, hogy erre az időre Magyarországon a politikai életben olyan sajátos „patt”-helyzet alakult ki, amelyből a baloldal, s konkrétan az MKP csak a lakosság többségének megnyerésével, közelebbről paraszti befolyásának lényeges megnövelésével és a kisgazdapárti centrum elszigetelésével juthatott ki. A koalíciós együttműködés sorsát azonban nemcsak a belpolitikában, hanem a nemzetközi helyzetben érlelődő és jelentkező változások is befolyásolták, alakították.

2.

A népi demokrácia a hatalomgyakorlás és a politikai közélet oldaláról nézve – és az első pillanatra – kétségtelenül leginkább a parlamentáris demokráciára emlékeztetett. Ebben azonban korántsem kizárólag a történelmi előzmények – és a hazai hagyományok – játszottak szerepet, de a nemzetközi helyzet szabta feltételek, sőt a nemzetközi előírások is befolyásolták Magyarországon a hatalom gyakorlásának módját és formáit. A szövetséges nagyhatalmak, mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia a jaltai értekezlet után – és általában a fegyverszüneti periódusban – a parlamentáris demokrácia meglétét kérték sűrűn számon, főleg a közép- és délkelet-európai államokon, így Magyarországon is. Ez az igényük teljes mértékben megfelelt a polgári pártok törekvéseinek és céljainak, hiszen ez utóbbiak lényegében ugyancsak a parlamentáris demokráciát fogadták el „igazi” demokráciaként. Ugyanakkor a baloldali pártok a nyugati nagyhatalmak észrevételeit és kritikáját nemegyszer azzal igyekeztek elhárítani, legalábbis semlegesíteni, hogy esetenként maguk is túlhangsúlyozták a parlamentáris demokrácia jelenlétét és jelentőségét. Mindezek után a népi demokratikus politikai intézményrendszerrel a ténylegesnél szinte elkerülhetetlenül szegényesebb és egyoldalúbb kép alakult ki a köztudatban, s a korabeli és a későbbi közvélemény hovatovább nemcsak a népi demokrácia, de általában a demokrácia szempontjából is egyedül a parlamentáris demokrácia jelenlétét és intézményeit tekintette mérvadónak.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944. december 3-án Szegeden nyilvánosságra hozott programja szinte maradéktalanul tartalmazta az emberi és polgári szabadságjogokat, amelyek megvalósítására, illetőleg biztosítására az Ideiglenes Nemzeti Kormány nyilatkozatában vállalt kötelezettséget.²⁰ A pártok és más társadalmi szervezetek megalkakulása, újjászerveződése a szólás- és gyülekezési szabadság gyakorlásának a jegyében zajlott le. Emellett az egyre sokszínűbb politikai sajtó megjelenése szintén a parlamentáris demokrácia viszonyait idézte. De ezt erősítették – a valóságban és a társadalmi tudatban egyaránt – a munkások, értelmiségiek, alkalmazottak stb. szakmai szervezkedésének korábban ismeretlen arányai is. Mindehhez járult a lakosság, az állampolgárok közéleti szereplési vágyának a kibontakozása is, amely nem egyszerűen csak „színfoltja”, de valóságos „új” tényezője is lett a társadalmi-politikai életnek. Ezt a kialakuló-formálódó folyamatot – és légkört – még az sem érintette érzékenyebben akkor, hogy a függetlenségi frontban tömörült pártok a Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. áprilisi ülésén elutasították az újabb pártalakítási kísérleteket.²¹ A pártvezetők a demokrácia

²⁰ Ideiglenes Nemzetgyűlés naplója. 38–47.

²¹ PI Arch. 274/15–19.

önvédelmi jogára hivatkozva ismételték itt meg azt a korábban is vallott felfogásukat, mely szerint minden demokratikus törekvés „helyet kaphat” a már működő pártokban. Ez a döntés azután elsősorban a baloldali pártok „oldaláról nézve” bizonyult rövidlátónak. A szóban forgó döntésnek ugyanis nemcsak az lett a következménye, hogy a polgári konzervatív, keresztény demokrata és szociális stb. irányzatok elveszítették az önálló politikai szereplés lehetőségét, hanem az is, hogy ezzel egyidejűleg elkezdődött az FKGP „gyűjtő párttá” válásának a folyamata is. Ez természetesen nem azt jelenti, illetve jelentette, hogy az illető párt a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből toborozza tagságát, hiszen ebből a szempontból még a társadalmi bázisát tekintve leghomogénebb Nemzeti Parasztpárt sem volt kivétel, hanem azt, hogy a párton belül ellentétes vagy legalábbis különböző érdekű politikai csoportosulások helyezkednek el. Az FKGP esetében azonban 1945 nyarán még ennél is többről volt szó, arról, hogy ott valójában kialakultak a különböző pártok létrejöttének a feltételei. Csak ezzel magyarázható, hogy nálunk a függetlenségi frontban nemcsak a népi demokrácia hívei, hanem az ellenfelei is jelen voltak, akik az FKGP jobbszárnyán helyezkedtek el. Ez a magyarországi „megoldás” egyébként szinte egyedülálló volt, gyökeresen eltért a bulgáriai és a romániai gyakorlattól is.

A parlamentáris demokrácia tényleges megvalósítása szempontjából fontos lépést jelentett az új választójogi törvény megalkotása.²² Az 1945: VIII. tc., szelleme és betűje szerint, nemzetközi viszonylatban, bármelyik polgári demokráciával való összehasonlításban is kiemelkedően demokratikus jogalkotás volt. A nők és férfiak aktív és passzív választójogát egyaránt a 20. életév betöltésében jelölte meg. Jellemzően, még a felszabadulás előtt működött polgári jobboldali és szélsőjobboldali pártok, társadalmi egyesületek és szervezetek tagjai is, kivéve tulajdonképpen csak a háborús bűnösöket, élhettek szavazati jogokkal. S legfeljebb abban a vonatkozásban nem járt el demokratikusan, hogy jórészt kirekesztette a választójogból azokat, akik az 1941. évi népszámlálás alkalmával német nemzetiségűnek vallották magukat.²³ Ugyanakkor korrigálta a Budapesti Nemzeti Bizottság fentebb említett határozatát azáltal, hogy lehetővé tette ellenzéki pártok indulását is a nemzetgyűlési választásokon. A választójognak köszönhetően 1945-ben Magyarországon mintegy 5 millió állampolgár, vagyis a lakosság többsége rendelkezett szavazati joggal. Nem érdektelen talán itt emlékeztetbe idézni, hogy a két világháború között 6 alkalommal megrendezett parlamenti választásokon a választójogosultak száma 2 229 806 (26,5%) és 3 133 094 (39,3%) fő között mozgott.²⁴

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások – a parlamentáris demokrácia szabályai szerint – tisztázták a politikai erőviszonyokat Magyarországon. A 4 774 653 érvényes szavazat pártonkénti megoszlása a következőképpen alakult: Nemzeti Parasztpárt (6,87%), Magyar Radikális Párt (0,12%), Polgári Demokrata Párt (1,62%), Magyar Kommunista Párt (16,95%), Független Kisgazdapárt (57,03%), Szociáldemokrata Párt (17,41%).²⁵ A nemzetgyűlési választásokon a „polgári tábor” szinte egyöntetű

²² Ideiglenes Nemzetgyűlés naplója. 104–131.

²³ A német nemzetiségű lakosság választó jogosultságát többek között a fegyverszüneti szerződés végrehajtásáról, a földosztásról, a jobboldali pártok és szervezetek s konkrétan a Volksbund feloszlásáról szóló jogszabályok szorították minimálisra.

²⁴ *Elekes Dezső*: A mai Magyarország. Hungária Lloyd Budapest. é. n. 29.

²⁵ PI Arch. 253. f. Faragó-féle választási statisztika 1945.

támogatását élvező kisgazdapárt megszerezte tehát a szavazatok abszolút többségét. A kommunisták-szociáldemokraták-parasztpártiak együttes 41,23%-os szavazati aránya azonban arról tanúskodott, hogy a baloldal az új nemzetgyűlésben is jelentős erőt képvisel.²⁶ Kisebbségként ugyan, de mégis olyan erőként került ki tehát a választásokból, amelyet a rendkívül súlyos gazdasági helyzetben és a korabeli nemzetközi viszonyok mellett – az ország sorsa feletti döntések meghozatalánál – nem lehetett mellőzni. A baloldal súlyát növelte az is, hogy a kisgazdapárti balszárny változatlanul vállalta a baloldali pártokkal megvalósított együttműködést. Amennyiben tehát a függetlenségi fronton belül a baloldal egységesen lépett fel, döntő tényezője lehetett az ország politikai életének. Ez magyarázza, hogy Magyarországon a nemzetgyűlési választások után is csak koalíciós kormányt lehetett alakítani, kizárt dolog volt, hogy a többségi kisgazdapárt egyedül vállalhassa a kormányzás felelősségét.

Ezt a helyzetet azonban sokan külföldön és itthon is – a „polgári tábor”-ban – nehezen vették tudomásul.²⁷ Sőt, az FKGP jobbszárnyán elhelyezkedő nemzetgyűlési képviselők egyenesen követelték egy „tisza” kisgazdapárti kormány megalakítását, míg a centrum vezetői megmaradtak a koalíció további fenntartása mellett.²⁸ Ebbeli elhatározásukban valószínűleg nem annyira a választások előtti közös nyilatkozat²⁹ változatlan vállalása játszotta a meghatározó szerepet, hanem a munkásság várható magatartásának, reagálásának mérlegelése. A centrum vezetői tisztában voltak ugyanis azzal, hogy a munkásság hallatlan erőfeszítések és áldozatok árán teljesíti az újjáépítésben reá háruló feladatokat,³⁰ éhezéssel és nyomorral küszködve próbálja helyreállítani az ország vérkeringését. Nem lehetett kétséges, hogy a szervezett munkásság országos méretű tiltakozással válaszolt volna a hatalomból való kiszorításra, a tőke ellenőrzésének korlátozására vagy netán a megszüntetésére. Ez az újjáépítés folytatását és a „tisza” kisgazdapárti kormány létét kérdőjelezte volna meg. Különösen azok után, hogy a polgári kormányzatnak lényegében sem jelentősebb külföldi kölcsön, sem egyéb eszköz nem állt rendelkezésére a munkásság leszerelésére.³¹ A baloldali pártok esetleges ellenzékbe kényszerítése, s nyílt politikai összeütközésük a kisgazdapárttal feltétlenül aktivizálta volna az egész polgári jobboldalt, amelyet viszont aligha elégitettek volna ki a kisgazdapárti centrum jelszavai és követelései. Erre egyébként kellő bizonyítékkal szolgáltak azok a népi demokrácia ellenes tüntetések, amelyek 1945. október 7–8-án – a törvény-

²⁶ A baloldali pártok az Ideiglenes Nemzetgyűlésben együttesen még abszolút többségben voltak.

²⁷ Z. Nagy Ferenc: *Ahogy én láttam*. Gondolat 1965. 197.

²⁸ *Vida István*: i. m. 120–125.

²⁹ *Szabad Nép*, 1945. október 25.

³⁰ A Magyar Gazdaságkutató Intézet kimutatása szerint már 1945 végén Magyarországon a könnyű fizikai munkát végzők csak 1100, a nehéz fizikai munkát végzők pedig mindössze 1350 kalóriát tartalmazó élelmiszeradagban részesülhettek, ami akkor a legalacsonyabbnak számított Európában. (PI Arch. 283/10–308.)

³¹ Magyarország 1946 elején – az USA közreműködésével – 4 millió dolláros UNRRA-szegélyben részesült. Majd 1946 tavaszán 10 millió dolláros kölcsönt kapott az amerikai hadfelszerelési javakból történő vásárlások céljára, amit később újabb 10 millió dollár kilátásba helyezése követett. De ezen túlmenően, nagyobb hitelnyújtásra az USA a békeszerződés aláírásáig nem volt hajlandó. Nagy-Britannia vagy más tőkés állam részéről pedig 1946 folyamán egy Magyarországnak nyújtandó hitel komolyan még csak szóba sem jöhetett.

hatósági bizottsági választásokat követően — zajlottak le a fővárosban. Mindezen túl a polgári jobboldal nyílt fellépése, leplezetlen népi demokrácia ellenes magatartása előbb-utóbb a SZEB közbeavatkozását váltotta volna ki, ami a „tisztá” kisközpárti kormány nemzetközi elszigetelődését vonta volna maga után. Ezzel természetesen a baloldali pártok is tisztában voltak, s éppen ezért kötötték, illetőleg köthették számukra megfelelő feltételekhez a koalícióban való további részvételüket.³²

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások után a parlament a politikai küzdelmek egyik legfontosabb, legnyíltabb színtere volt Magyarországon. A népi demokratikus vívmányok a nemzetgyűlésben is tárgyalásra kerültek, törvényalkotásokban öltöttek testet. A törvényalkotói tevékenység szerepét és jelentőségét jól érzékelteti egyébként az is, hogy 1945. novemberétől 1946. decemberéig több mint 20 törvény született, részben eredeti törvényjavaslatok, részben pedig kormányrendeletek utólagos törvényerőre emelése révén.³³ Ebben a periódusban született törvény többek között Magyarország államformájáról, a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről, a telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról, az emberi alapjogok hatályosabb védelméről, a szénbányák államosításáról, a törvényes öröklésre vonatkozó egyes jogszabályok módosításáról, a munkavállalók egyéni szabadságát, jogegyenlőségét és emberi méltóságát sértő egyes jogszabályok hatályon kívüli helyezéséről, a nőknek az egyetemekre és főiskolákra való felvétele tárgyában, a magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről, valamint a nemzetgyűlési képviselők összeférhetetlenségéről. Ennek megfelelően a parlamenti viták újszólván mindennapos politikai események voltak. Ugyanígy feltétlenül említést érdemel a nemzetgyűlés széles jogköre és a törvényhozás bizottságainak aktivitása is.

A fentebbiek ellenére sem beszélhetünk azonban Magyarországon a parlamentáris demokrácia teljes vagy maradéktalan érvényesüléséről. A felszabadulás után ugyanis — lényegében a helyi tanácsok létrehozásáig — csupán a fővárosban és környékén voltak törvényhatósági bizottsági választások.³⁴ Ennek döntően az volt az oka, hogy a baloldali pártok, különös tekintettel a jobbszárny által „terhelt” kisközpártra, csak a választójog lényeges szűkítése esetén merték volna megkockáztatni ezeket a választásokat. Az 1946. június–júliusi pártközi tárgyalásokon a koalíciós pártok vezetői elvben már megegyeztek a törvényhatósági bizottsági választások közeli megtartásában, de előbb a pénzügyi stabilizációra való felkészülésre, majd egyéb belpolitikai problémákra hivatkozva egyre halasztották a választások időpontjának kijelölését. Ilyen módon a törvényhatósági bizottságok és a képviselőtestületek összetételét változatlanul a nemzeti bizottságok „szabályozták”, különleges előnyöket biztosítva a koalíciós pártoknak, illetőleg képviselőiknek.

A népi demokrácia a valóságban soha nem volt, Magyarországon sem, egyszerűen csak parlamentáris demokrácia. A népi demokrácia politikai intézményrendszerének

³² Ennek köszönhetően került sor a miniszeri tárcák felének megszerzésére és a Gazdasági Főtanács felállítására.

³³ Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest 1947. 1–113.

³⁴ *Ságvári Ágnes*: Az 1945-ös budapesti választások. Párttörténeti Közlemények, 1959, 3–4. sz. 208–233.

ugyanis szerves részét képezték a közvetlen demokrácia szervei, a közvetlen demokrácia funkcióját betöltő testületek.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után a nemzeti bizottságok – a velük szemben bizalmatlanságot is tükröző jogszabályok életbeléptetésével – nem épültek és nem is épülhettek be a népi demokratikus állam szervezetébe, hanem tulajdonképpen társadalmi-tömegmozgalmi funkcióval ruházták fel őket.³⁵ A nemzeti bizottságok tisztántúli, s részben észak-magyarországi és Duna–Tisza-közi példája, valamint a Budapesti Nemzeti Bizottság gyakorlata tehát átmeneti jelenségnek bizonyult. A koalíció baloldalán azt várták tőlük, hogy „alulról” gyakoroljanak nyomást az állam központi és helyi szerveire, mindenekelőtt a közigazgatásra. A nemzeti bizottságok a megváltozott lehetőségeik keretében is fontos szerepet tölthettek be mind a közigazgatás demokratizálásában, mind a parlamenti választások előkészítésében és lebonyolításában. Hasonlóan az igazoló bizottságok, népbíróságok, termelési bizottságok stb. tevékenysége – amelyeknek tagjait szintén a függetlenségi front pártjai delegálták – ugyancsak nem nélkülözte a nemzeti bizottságok esetenkénti erkölcsi és politikai támogatását. Szerepük és jelentőségük azonban 1946-ban tovább csökkent, és a népi demokrácia – szocialista irányú és jellegű – továbbfejlesztéséért vívott küzdelem időszakában már senki nem tartott igényt az érdemleges közreműködésükre.³⁶

A munkásság és szegényparasztság azonban nem elégedett meg azzal, hogy egyedül a politikai képviselőket ellátó pártok révén vegyen részt az államéletben, hanem közvetlenül is részt követelt a hatalom gyakorlásából. A munkásság közvetlen hatalmi igényei, az újjáépítésért érzett felelősségtudata, valamint a tőkés nélkül maradt üzemek és gyárak vezetésének szükségessége az alapvető indítékai az üzemi bizottságok létrejöttének 1944–1945 fordulóján.³⁷ Az üzemi bizottságok szorgalmazták a termelés megindítását és folyamatosságát, de ezen túlmenően megvalósították a tőkés termelés és elosztás munkáellenőrzését is, továbbá elősegítették a munkásegység megerősítését az üzemekben és gyárakban. Az üzemi bizottságok a tőke korlátozása mellett a tőke kisajátításánál is fontos szerepet tölthettek be, az államosítások után viszont már nem nyílt lehetőségük arra, hogy kialakítsák tevékenységük feltételeit és tartalmát az új, gyökeresen megváltozott viszonyoknak megfelelően.

1945 február végén–március elején a nincstelen agrárproletárok és a szegényparasztok, különösen a számottevő agrár-plebejus forradalmi hagyományokkal rendelkező Tiszántúlon, községi földigénylő bizottságokat alakítottak, és megkezdték az elhagyott nagybirtokok felosztását.³⁸ Ezzel is ösztönözték a függetlenségi frontot és az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, hogy mielőbb rendelettel szabályozzák a földosztással kapcsolatos kérdéseket, beleértve a földigénylő bizottságok jogállását. A 600/1945-ös kormányrendelet értelmében a földosztást közvetlenül a helyi földigénylő bizottságok hajtották

³⁵ 14/1945. M.E. számú rendelet a közigazgatás ideiglenes rendezéséről.

³⁶ Az Országos Nemzeti Bizottság 1949. január 29-én formálisan is megszüntette a nemzeti bizottságokat.

³⁷ Rácz János: Az üzemi bizottságok a magyar népi demokratikus átalakulásban. 1944–1948. Akadémiai Kiadó 1971.

³⁸ Somlyai Magda: Nagy csaták után. Az új élet kezdete Magyarországon 1944–1945. Kossuth Könyvkiadó 1975.

vége az egész országban,³⁹ mégpedig oly módon, hogy több helyen radikálisan túllépték a jogszabályok előírásait, és ezzel érvényesítették az agrárszegénység közvetlen érdekeit is. A földigénylő bizottságok formailag erősen koalíciós színezetű összetétele a földosztás során többnyire nem érvényesült, mivel mind a baloldali pártokhoz, mind a kisgazdapárthoz tartozó parasztok elsősorban földigénylők voltak. A nemzetgyűlés 1946. decemberi ülésén elfogadta a földosztás befejezéséről szóló törvényjavaslatot, amely a földigénylő bizottságok megszüntetését is tartalmazta.⁴⁰ A helyükbe lépő földműves tanácsoknak azonban már nem volt valóságos hatáskörük. S így nem is tölthették be szerepüket sem a földigénylő bizottságok társadalmi bázisának a kiszélesítése, sem korábbi feladatkörüknek a továbbfejlesztése tekintetében.

A közvetlen demokrácia eme szervei a népi demokratikus politikai intézményrendszer szerves részét képezték, anélkül természetesen, hogy egymással akár csak tartós kapcsolatokat teremtettek volna.⁴¹ A közvetlen demokrácia igényeinek és követelményeinek kétségtelenül leginkább az üzemi bizottságok és a földigénylő bizottságok tevékenysége, illetőleg működése felelt meg. Ezek ugyanis – fennállásuk idején – valóban maguk döntötték el az általuk képviselt közösséget érintő fontos kérdéseket. Szerepüket és jelentőségüket fokozta, hogy olykor kiegyenlítették, máskor pedig még módosították is a parlamentáris demokrácia által létrehozott belpolitikai erőviszonyokat.

³⁹ *Donáth Ferenc*: Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947. Akadémiai Kiadó 1969; *Orbán Sándor*: Két agrárforradalom Magyarországon. Akadémiai Kiadó 1972.

⁴⁰ 1947: V. tc.

⁴¹ *Vida István*: A közvetlen demokrácia és formái a népi demokratikus forradalom időszakában (1944–1948). A szocialista demokrácia fejlesztésének kérdései. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest 1982. 43–83.